

Är svenska städer vackra

Av Madeleine Brandin

Inledning

Gårdsplanen är täckt med grus. Den vitputsade byggnaden tvärs över gården lyser i solljuset. Luften dallrar i värmen. Kvinnan som ser ut genom fönstret över den kringbyggda gården har vadlång, blommig kjol och vit kraglös blus. Hon har är arkitektstuderande. Nyss var hon vid Parc Güell i Barcelona, Gaudis stad. Kameran dröjer vid den vita murytan. Ingenting händer. Långsamt, medan hon ser på den, framträder olika nyanser i murens vita, ytans kornighet, skuggan som faller snett från vänster målar en sned yta mörk. Hon ser det vita ta färg, det blir blått i skuggan, takstolens tassar sticker fram gula där solen lyser på dem, de tycks gråblå inne under takfoten. Kameran vilar. Efter en lång stund går en katt med högburen svans diagonalt över gården. Hon iakttar varje steg den tar, hur tassens lyfts, skuggan lösgörs från underlaget. Tyst. Ur tystnaden frigörs ljud, svaga röster från gatan utanför muren, smällen av en liten sten som sparkats mot en plåtskonung.

Inne i huset sitter en man och väntar på sitt öde. Han har bytt identitet med en okänd man. Nu kan vad som helst hända.

Detta är början till slutscenen i Michelangelo Antonionis film ”Yrke: Reporter”. Med denna lärde jag mig att se. Filmen var spännande, men det var denna scen som etsade sig fast. Iakttagandet skulle bli en passion och en tröst. Jag bestämde mig att likt filmens unga kvinna bli arkitekt.

Jag lär mig se. Jag vet inte, vad det beror på, allting går djupare in i mig och stannar inte på den plats, där det annars alltid upphörde. Jag har ett inre, som jag inte visste om. Allt går nu dit in. Jag vet inte vad som händer där. (Ur Malte Laurids Brigge av Rainer Maria Rilke)

Är?

Finns någon beständighet i skönhetsbegreppet? Är det vi tycker är vackert idag samma som morfar tyckte var vackert? Han tyckte om de klassicistiska husen i Karlshamn, men missgillade 60-talshyreshuset som byggdes på granntomten. Men det gör ju jag också. Det kanske beror på att 60-talshuset inte har någon verkshöjd, inte har några stadsbildsmässiga kvaliteter, inte för att det tillhör modernismen. Idag tycker vi nog alla att Paris är en vacker stad, men de som bodde i det medeltida gyttret som brutalt revs till förmån för Hausmanns boulevarder såg det nog inte så. Det gjorde inte heller Strindberg i Stockholm - ”här rivs för att få luft och ljus – är inte det tillräckligt?” Det vackra har inte bara med vackerhet att göra.

Men inte heller med tid. Finns några bestående värden över tiden? När Lennart Holm uttalade de numera bevingade orden ”gamla äckliga Strandvägen” låg det nog annat bakom än att det inte skulle vara vackert. När husen byggdes stod de som symbol för en nyrik bräcklighet. Så småningom övergår artfrämmande byggnader i stadsmiljön till att bli omistliga. Turen att betraktas som kulturhistoriskt värdefulla har nu kommit till miljonprogrammets byggnader.

Finns något allmänmänniskt vackert? Gyllene snittet? Det heliga sjutalet? Hesselgren påstår i sin bok Vad vacker är (1) att sju likadana går bra (till exempel husgavlar längs en gata), men inte åtta (då får man ställa ett hus med långsidan mot gatan). Sju är lugn ordning, åtta är tråkig upprepning. Detta ska vara en sanning giltig bland alla människor, i alla länder och kulturer. Den sjuarmade ljusstaken finns i tusenåriga synagogor, den finns i folkhemmets förortskyrka. Blombuketten innehåller 3, 5 eller 7 blommor, inte 2 eller 4.

Svenska?

Det finns inte många som skulle säga att Pisa, Perugia eller Urbino inte är vackra. Stora städer som Paris och New York med sina starka grepp uppfattas av de flesta som vackra städer.

Är då svenska städer vackra? Vad är då svenskt? I djupet av våra gamla hjärtan är det en röd liten stuga med vita knutar vid sjökanten omgiven av vit- och svartstammiga björkar med ljusgröna blad. I djupet av våra något yngre svenska hjärtan är det Torbjörn Flygts trerumslägenhet med linoleumgolv, matplats innanför köksbänkarnas parallelluppställning och badkar med praktiskt löstagbar front. Den ligger i ett trevåningshus med fyrspännare och tvättstuga i källaren. I dess närhet ligger centrumanläggningen med ICA och Konsum, post och disktriktsköterska. Det var modernt, det var funktionellt, det var bekvämt. Alltså vackert. Sverige byggde folkhemmet, och omvärlden kom och tittade med beundran. Där växte 40-, 50- och 60-talisternas barn upp. Barn-domsmiljöerna präglar och sätter bestående spår. I barnets ögon är det vackert.

De skånska byarna är precis som Italiens byar vuxna direkt ur jorden. Den feta leran är stomme till husväggarna, den är kalkad och vitputsad för att regnet ska skölja bort den. Gårdar och gatuhus är samlade runt byns vattning. På byns stora gemensamma gata samsas folk och få. Skånska byar och medeltida städer är byggda och organiserade på samma självklara och funktionella sätt och äger fortfarande idag samma skönhet som de sydeuropeiska.

Den svenska staden är måttfull. Den är inte särskilt stor, den är inte vräkig, den är måttfull, och där bor de flesta. Vadstena är vacker, men inte Motala, Helsingborg är lockande men inte Eslöv, Ystad är vackrare än Trelleborg. Det finns fullt med lösa uppfattningar som har orternas attraktivitet och bilden i våra huvuden att göra. En sorts orternas karisma.

Städer?

Det är svårt att bara tala om städer i Sverige. Alla gamla köpingar och municipalsamhällen, alla centralorter i kommunerna, alla dessa orter som vi lever våra liv i, det är där det ska vara vackert. I Sverige till skillnad från många andra länder har stadsarkitekten och dess byggnadsnämnd inte bara staden om hand, utan ansvaret gäller lika mycket landsbygden och omlandet omkring staden. Stad och land hör ihop. De estetiska kraven ställs i lika hög grad på miljön och husen i staden som i byarna och på landet. Plan- och bygglagen skiljer inte på stad och land. Vi bor idag i en bygd, rör oss dagligen mellan orter i en arbetspendling.

Det är stadsarkitekten som har att bevaka värdena. I äldre litteratur, lagstiftning och handböcker skiljer man på arkitektur och bygghus. Arkitektur var kyrkor, herresäten, ibland flerbostadshus i stenstaden, men inte ens alltid dessa. Bondgårdar, lador, magasin, enbostadshus ritades och byggdes av byggmästaren på trakten. Det känns överhuvudtaget inte relevant längre med denna åtskillnad av den byggda miljön. Även om kataloghusen kan räknas mer som bygghus än arkitektur.

Vackra?

I Plan- och bygglagens portalparagrafer stadgas faktiskt rent ut att vi ska bygga vackert.

I andra kapitlet första paragrafen stadgas att

Mark- och vattenområden ska användas för det eller de ändamål för vilka de är mest lämpade...

och i andra paragrafen att

Planläggning skall, med beaktande av natur- och kulturvärden, främja en ändamålsenlig struktur och en estetiskt tilltalande utformning av bebyggelse, grönområden, kommunikationsleder och andra anläggningar.

I tredje kapitlet första paragrafen stadgas

att Byggnader skall placeras och utformas på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- eller landskapsbilden och till natur- och kulturvärdena på platsen. Byggnader skall ha en yttre form och färg som är estetiskt tilltalande, lämplig för byggnaderna som sådana och som ger en god helhetsverkan.

Bygger vi då vackra städer och byggnader? Vad är det som är vackert? Och vad är inte estetiskt tilltalande? För vem är det vackert? Och vem bestämmer, vem är smakdomare? Hur mycket ska den som bygger få bestämma själv? Hur mycket hänsyn ska tas till det gemensamma rummet?

Det står faktiskt också tydligt utskrivet i Plan- och bygglagen. I elfte kapitlet första paragrafen står att Utöver de uppgifter byggnadsnämnden har enligt övriga föreskrifter i denna lag skall nämnden

1. verka för en god byggnadskultur samt en god och estetiskt tilltalande stads- och landskapsmiljö
5. övervaka efterlevnaden av denna lag och med stöd av lagen meddelade föreskrifter och beslut

Till sin hjälp ska byggnadsnämnden enligt elfte kapitlet fjärde paragrafen ha

..minst en person med arkitektutbildning och i övrigt ha tillgång till personal i den omfattning och med den särskilda kompetens som behövs för att nämnden skall kunna fullgöra sina uppgifter på ett tillfredsställande sätt.

Varför är det då så svårt? Vackra byggnader eller inte, det är en fråga som alla har en uppfattning om. Till skillnad från när någon är sjuk, då söker denne en läkare, och när någon hamnat i rättslig knipa, då anlitar denne en jurist. När någon ska bygga ett hus, då är det däremot vanligt att man sitter och knåpar själv med ritningarna. Man tycker man är expert på sitt eget boende. Om ett sådant hemmasnickeri nekas bygglösa kan beslutet överklagas till först länsstyrelsen,

sedan länsrätten och slutligen, om prövningstillstånd beviljas, till kammarrätten. Då vidtar ett argumenterande som i mångt och mycket handlar om mätregler. En vanlig planbestämmelse i villaområden är ”två våningar kombinerat med högsta byggnadshöjd 3,5 meter”. Det kan bli ett rätt intrikat mätande av flygande plan i 45 graders vinkel som träffar byggnadens olika delar. För att flytta ut skärningspunkten laborerar påhittiga husförsäljare med påklistrate spaljéer på långfasaderna. Men arkitektur kan inte handla om mätregler. Arkitektur är inte matematik. Man borde fråga sig i detta fallet om byggnaden ifråga uppfattas som ett tvåvåningshus eller ej. Tillbaka till planens syfte!

Om arkitektur inte är matematik, vad är det då? Kanske filosofi? Funktionalism, minimalism, less is more, less is bore, brutalism. Även postmodernismen var en sorts filosofi. Och det är även kaosarkitekternas recept, så som Kolhaas hävdar att eftersom vår tid är kaotisk så ska det synas i hur vi bygger, ”fuck the context”. Det är naturligtvis en sorts filosofi. En omänsklig filosofi tycker jag, nedrig och kärlekslös.

Kan det oetiska vara estetiskt? Serrano fotograferar lik, blod och urin, det blir väldigt vackert, men är ändå obehagligt. Kan en stad vara vacker fast obehaglig? Singapores skyskrapor är obehagliga och omänskliga att promenera mellan, men en sorts skönhet besitter en del av dem, i alla fall på avstånd. Så även Kolhaas verk och hans svenska efterföljares, Anders Wilhelmsson och Gert Wingårdh. Hos dessa handlar det snarare om ”fuck the town planning.”

Men visst, arkitektur är mätbart, arkitektur är filosofi, men allra mest är det basalt. Det är ett elementärt behov, fundamentalt för våra liv.

Vackra hus? Vackra städer? De berör oss i hjärterötterna. Får oss att gråta och jubla. Vacker är mer en fråga om sympati än regelrätt skönhet. Sympati och engagemang. Torget där jag sitter är vackert för att det är trevligt att sitta där och titta, på människorna, på solens lek med lövskuggan på marken, det är vackert att titta på Tengboms vattentorn i mönstermurat rött tegel, torgets inramning av strikt formklippta lindar, västsidans trevåningshus från 1897 med alla Minnesbergs tegelbruks olika formtegel och glasyrer, som en provkatalog. Det är vackert för att torghandlarna säljer fisk och blommor, det är vackert för att stadsorkestern håller konsert i parken intill. Det är vackert för att det är mänskligt.

Fult är det när det byggda innehåller material som man inte vill ha mot huden, när stenen är vald för att den går fort att lägga, inte för att vi ska se på den, gå på den, använda den, fult är det när det utgår från annat än människan, fult blir det när det lyser igenom ett förakt för användaren, fult blir det när man ritar, planerar och bygger för någon annan, inte för mig, inte för dig, inte för din mamma eller din dotter, utan för något abstrakt.

Vari ligger det värdefulla, vari ligger det vackra? Det finns saker som kan mätas, proportioner mellan bredd och höjd, mellan skuggade och belysta partier av gatan, eller i en annan skala, måttkedjan i den profilerade fönsterbågen. Vi kan också mäta fastighetspriser, där priserna är höga finns en attraktivitet. Attraktivt är det där det finns fina grannar (!), där det finns service och kommunikationer, där det finns skönhet i natur, byggnader och offentliga rum. Vackert är också det svårämbara; egna minnen (barndom), att trakten varit bebodd sedan generationer (Sture Balgård skriver om olika kriterier: jag ser historia, jag ser hantverkskunnande, jag ser omsorg. . .)

Tänk dig att du står framför ytterdörren till ett hem där du bor idag, eller där du en gång bott. Tänk på dörren, hur ser den ut? Är den av metall eller trä? Vilken färg har den? Har den något fönster? Tänk nu att du tar i dörrhandtaget, känns det kallt mot handen? Du ska sätta nyckeln i låset, ser du bra? Finns där någon lampa? Vad står du på, på marken, på ett trappsteg? Finns något över huvudet, ett skärmtak eller regnar det på ditt huvud? Hör du något, biltrafik eller fågelsång, ett hundskall eller barn som skrattar, eller är det några som grälar? Vad doftar det? Våt jord eller avgaser, eller kanske har grannen kokat blomkål? Det vackra bildas genom upplevelser i alla våra sinnen, och så det sjätte. Varför brister du i gråt när jag ber dig tänka på din barndoms dörr?

De flesta människor vill se sin ungdoms miljö orörd. Alla stora förändringar tas emot med ovilja och misstänksamhet.

Till slut

Hur behåller våra städer vackra? Hur gör vi dem vackrare? Det är den maktpåliggande uppgiften för Sveriges byggnadsnämnder och stadsarkitekter. Det är klart att den som bygger spelar roll, men för att driva upp nivån och entusiasmera och förklara krävs en stadsarkitekt. En stadsarkitekt kan inte verka om han/hon inte har stöd i byggnadsnämnden. Den första uppgiften är alltså att lyhört bygga upp förtroende och engagemang hos nämnden. En krävande nämnd som arbetar tillsammans med en kunnig och entusiastisk stadsarkitekt kan åstadkomma mycket.

Den andra uppgiften för att åstadkomma vackra miljöer är att bevaka förändringarnas hastighet. Det måste ske en förändring, vi kan inte leva våra liv på Skansen, men det har betydelse att den sker långsamt och i rätt skala.

Det tredje viktiga är att inte bara de vackra, de bevaransvärda, de speciella miljöerna bevaras och tas om hand. Minst lika viktigt är vardagsmiljöerna. Den halvtimmen som arbetspendlaren sitter på buss, tåg eller i bilen ska ge skönhetsupplevelser som räcker hela dagen. Den dagliga resan ska ge dagens kick. Den ska inte kantas av upplag, luftledningskorridorer, industrihallar och bullervallar. Det är inte samhällets baksida, det är platsen för tusentals blickar varje dag.

Tillåt mig nu göra några små utvecklingar, som bättre än resonemang kan skapa förståelse för vad jag vill säga. Då kanske jag når ditt hjärtan och inte bara ditt intellekt. Världen styrs nämligen av känslor, det gäller mig och dig, det gäller världens presidenter.

Citat och exkurser

I septemberkvällens blå ljus rasade Nicodemus Tessin d.y.:s tornspira 102 meter upp i rymden utan att ett ögonblick hämta andan... det mest slutgiltiga resultatet av mänskliga ansträngningar jag kände till. Man såg den från två mils håll ute på Skultunaslättan, det fanns dimmiga dagar när den försvann i molnen... Den här domkyrkan har jag alltid betraktat som ett slags mamma... (Lars Gustafsson)

Klara kyrktorn är högt. Nummer tre i landet. Man får böja på nacken för att se vad klockan är.

Spiran är smal och hög. Men den är också ny. Förut var tornet kopparklätt. Över lindarna höjde sig kyrkans skepp som ett berg och på berget satt jätten med kopparhatten som förde ett aldrig vilande buller för att ange tidens lopp. Den slog kvartar i diskant och timmar i bas. (August Strindberg)

Arvid gick över Klara kyrkogård. En och annan lykta flämtade redan genom regndusket. Han gick inte närmaste vägen, genom Klara Vattugränd, ty klockan fattades ännu några minuter i halv tre. Han stannade ett ögonblick vid Bellmans grav. Regnet droppade sakta från de bägge små magra trädskeletten vid graven. Och klockorna dånade och sjöngo. (Hjalmar Söderberg, Den allvarsamma leken)

Byn ägde icke mer än en enda gata, om den ens kunde hedras med detta namn, ty den var helt enkelt en mindre väg, utan spår av stenläggning, och oförsvarligt illa hållen. Vid den andra sidan lågo fem, sex dåliga hus i en rad, vid den andra sågos några bondgårdar... Endast på ett ställe, där man lämnat porten öppen kunde man se in på gårdsplanen, där icke en levande varelse syntes, utom en hönsfamilj, som gick och sprätte i halmen. (Victoria Benediktsson, Pengar, 1884)

Ett litet trähus på en bergknalle talar till mitt hjärta mer /än en oformlig hyreskasern, som ju mest står i vägen./ I alla unga arkitekter jag Mälardrottningens dödgravare ser,/ man borde hänga dem i lyktstolpar på Katarinavägen. (Gustaf Adolf Lysholm: Nu snöar det på Östermalm)

Men mest talar vi om Staden själv. Om den alldeles okorrumpade kärlek som man kan känna för en stad, en trakt, en bit av den jord vi lever på. Och jag ser på henne när hon berättar ... om utsikten från sina fönster ”allra allra högst upp i ett av de tre höghusen, men i det som står allra längst fram, närmast fjällen”, och försöker beskriva, inte själva utsikten, men vad den betyder för henne. Jag lyssnar inte så mycket på hennes ord – jag vet ju så väl vad det är hon försöker uttrycka – utan ser mer på hennes ansikte, hur det lyser, hur hela hon lyser, och åter och åter frågar jag mig: ”Vad har den här Staden för makt som kan få en människa att lysa så?” (Kerstin Bergström: Staden, 1981)

Där ligger byn i söndagsmak/ med kalkade väggar och mossiga tak. /Ut öfver blänkande byadamm/ sig luta knotiga pilar fram./... Vid gaveln, där solen skiner som bäst/ står far och skiner i söndagsväst./ Han tändt sin pipa. Han ler så smått. Hans jord sig gassar. Han själf mår godt. (A.U. Bååth: Skåne, 1884?)

Människans längsta och kortaste resa är mellan ögat och hjärtat. Däremellan krävs varken pass eller visum. När hon åker tusentals mil bort kommer hon alltid åter till sig själv. Ingen har lämnat staden Malmö och förblivit sval inför den. Kärleken gömmer små ägg som ruvas fram till döden. (Björn Ranelid: Turning Torso, 2006)

Samhället i ICA-hallen och stora villor som ingen riktigt äger och ESSO-macken och Tommys gatukök och Boutique Veronique och aslukten ur gatubrunnen framför Domus... Men innanför gatorna, bakom husen, därinne någonstans har en annan stad blivit till under tiden. Gå in där en gång, titta dig omkring så kanske du får syn på den... Vi kom ju inte hit bara för att bygga ett samhälle. Vi kom hit för att leva ett liv med varandra. (Kerstin Ekman: En stad av ljus, 1983)

Under beskrivningen av detta hus, eller om man så vill denna gård, har jag försökt lyfta fram några karaktäristiska detaljer. Men vid närmare eftertanke upptäcker jag att jag inte längre är i stånd att se på huset med distans och med friska ögon. För jag har bott i det så länge... att det upphört att vara främmande för mig... Att jag har skrivit så mycket om husen beror på att vår tillvaro ju utvecklar sig i och omkring hus. Grekerna förstod redan mycket tidigt i historien att denna utveckling borde försiggå på så sätt att den blev en fröjd för kropp och själ, eller med andra ord: de förstod betydelsen av husens inplacering i landskapet. (Henrik Nordbrandt: Brev från en ottoman, 1978, på svenska 2003)

Några hus bort, på sjösidan, där fiske- och förrådshoddorna ligger, uppmärksammas hon på cementplattorna på marken, de är lagda i mönster i en liten ruta, avsedd för några trädgårdsstolar. Plattorna kommer från gårdsplanen till ett rivet hus i närheten. Hoddan invid har fått en grön halvdörr, hon känner igen den från ett annat hus. Hus byter ägare, hus byggs om, hus rivs, men lever ibland vidare i små beståndsdelar. Hon vandrar långsamt i strandkanten, nu är fyra av de gamla männen, som förr präglade strandområdet genom sina personligheter döda. Några yngre kvinnor är också borta, blev sjuka och försvann, en ung man har drunknat. Snart är allt borta, hon själv också. Människorna förgår, men husen består. Hela livet har hon läst av, tolkat vad hon sett av hus och platser, det har varit hennes drivkraft, hennes lust. Det har inte så mycket att göra med husens funktion, inte egentligen heller med estetik, utan det är något som har skett ”med magen”. Allt har grundat sig på detta. Allt. Den sinnliga känslomässiga stadsbildsanalysen. (Madeleine Brandin: Arkitektens öga, 2001)

Referenser

- Alexander, Christopher, A pattern language,
- Balgård, Sture, Nya hus i gammal stad, Statens råd för byggnadsforskning, 1976
- Bergman, Bosse, Halva staden, 1984
- Bibeln, 3:e Mosebok
- Boverket, Den måttfulla staden
- Boverket, En stad är mer än sina hus
- Brandin, Madeleine, Arkitektens öga, Accent förlag 2001
- Durrell, Lawrence, Alexandriakvartetten
- Hesselgren, Sven, Vad vacker är
- Hylinger, Claes, Ett långt farväl
- Johanson, Carin och Tägil, Tomas, Att bygga i Skåne
- Lynch, Kevin, 1960. The image of the city. Cambridge Massachusetts USA: Massachusetts Institute of Technology..
- Nationalencyklopedin, 1991. Redaktör Kari Marklund. Bokförlaget Bra Böcker, Höganäs.
- Naipaul, VS, Ett hus åt mister Biswas
- Norbrandt, Henrik, Brev från en ottoman, ellerströms 2003 (på danska, Gyldendal 1978)
- Norberg-Schulz, Christian, 1971. Existence, space & architecture. London: Studio Vista.
- Perec, Georges, 1978. Livet en bruksanvisning. Utg. av A. Bonniers förlag, Delfinserien, 2000. Stockholm.
- Proust, Marcel, Minnet av en tid som flytt
- Rådberg, Johan, Drömmen om atlantångaren
- Skånska städer och landskap, Skånska akademien
- Stahre, Ulf, Platsens betydelse, från Kulturellt perspektiv Nr 2, 2002
- Strindberg, August, Röda rummet
- Svenska Turistföreningen, Årsskrift 1956, Staden
- Söderberg, Hjalmar, Den allvarsamma leken
- Taube, Evert,
- Werner, Karla
- Wästberg, Per, Luftburen, Vattenslottet, Jordmånen, Wahlström & Widstrand, 1972